

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ В УКРАЇНІ

Автономія університетів з урахуванням європейського та світового досвіду ґрунтується на принципах, закладених в Magna Charta Universitatum (1988 р.), Ерфуртській Декларації (1996 р.) та Болонській Декларації (1999 р.). Саме ці стратегічно важливі освітні документи окреслюють роль університету, його місію, автономію, академічні свободи та суспільну відповідальність.

Автономія – це право академічних інституцій на самостійний вибір засобів реалізації завдань, поставлених перед ними або ними ж визначених.

Всесвітня конференція з вищої освіти, що відбулася у Парижі 5-9 жовтня 1998 року, вказала на кореляцію між автономією вищих навчальних закладів та їх підзвітністю перед суспільством, як говорив Степан Онисимович Сіролапко: «Автономія означає незалежність вищих навчальних закладів від держави, інших суспільних чи політичних сил, у прийнятті рішень щодо їх внутрішнього адміністрування, фінансового управління та незалежність у здійсненні своєї освітньої політики, наукових досліджень та інших споріднених видів діяльності» [2].

Загалом виділяють такі три типи автономії: змістовна, процедурна та органічна. Змістовна автономія – це право університету встановлювати власні навчальні програми і цілі. Процедурна автономія – право університету визначати способи досягнення раніше встановлених пріоритетів, які визначені як частина національної політики. Органічна автономія – право закладів вищої освіти визначати власну академічну структуру.

Водночас європейський та світовий досвід засвідчує, що адміністрування та керування вищими навчальними закладами засновано на таких визначальних принципах: повага до інституційної автономії, повага до академічної свободи, відкритість та прозорість, суспільна відповідальність.

В українських університетах автономія формувалась відповідно зі становленням автономії в університетах світового рівня. Відмінністю від світового рівня було те, що впровадження автономії відбувалось у декілька років пізніше [2].

Рубіж XVIII-XIX століть був важливим переломним моментом в історії української науки. Це пов'язано головним чином з тим, що в країні відбувався процес завершення формування нового виду навчальних закладів – відокремлених, самостійних. Повністю і остаточно формуються класичні університети як спеціальні центри професійної освіти. Соціальна роль цих університетів величезна – вони формували вітчизняну науку та інтелігенцію. Тут формувалися вільнодумські товариства та масові виступи студентів проти уряду [1, с. 13–22].

Наприкінці XVIII століття найбільший шанс стати автономною мала Києво-Могилянська академія. Однак цей шанс так і не був реалізований, і найстаріший український вищий навчальний заклад на початку XIX століття остаточно став духовним, отримавши статус автономної духовної академії [2, с. 275–276]. Варто звернути увагу на те, що стало визначальним у розвитку історії освіти в

Україні не тільки в XIX, але і в XX столітті - формування та подальший розвиток автономної системи світської освіти в Україні здійснювалося, як справедливо зазначає Н. П. Єрошкін, у безпосередньому зв'язку з державними потребами (насамперед у грамотних, освічених чиновниках) [3, с. 67]. У зв'язку з цим на рубежі XVIII-XIX століть змінюється роль держави в розвитку системи освіти і науки в Україні із введенням автономії деяких університетів.

Першим, хоча і досить відносним для історії України, прикладом такого впровадження може бути Львівський університет. Він був заснований згідно з указом австрійського імператора Йосифа II в жовтня 1784, його установа перебувало в тісному зв'язку із проведеною австрійським урядом в рамках всієї монархії в цілому і на західноукраїнських землях зокрема політикою централізації та германізації [4, с. 18]. На відміну від раніше існуючих в Україні навчальних закладах (у тому числі університеті ордена єзуїтів у Львові, дата заснування якого - 1661 - вважається датою заснування Львівського університету) університет мав в цілому світський характер, але своєї автономії він не мав [4, с. 19].

Ще більш яскравим прикладом зв'язку заснування вищого навчального закладу з автономною політикою є створення Київського університету св. Володимира. Уряд країни стривожений антиросійськими настроями польської шляхти на правобережній Україні, з усією яскравістю показав себе під час польського повстання 1830-1831 років. У свою чергу уряд Російської імперії поставив мету заснувати в регіоні російськомовний вищий навчальний заклад, завданням якого було б прищеплювати юнацтву з польських шляхетських родин «дух російського народу» [2, с. 254]. У плані реалізації цієї мети і був створений (згідно з царським указом від 8 листопада 1833) Київський університет св. Володимира [2, с. 254-255].

Найяскравішим прикладом становлення університетської автономії було створення в 1804 році Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Також на момент введення автономії він і був єдиним університетом в країні. Харківський університет був єдиним вищим навчальним закладом України, управлінські органи якого, встигли повною мірою скористатися цією автономією і таким чином сформував певний вітчизняний досвід (університети, що відкрилися пізніше – Київський і Новоросійськ (в Одесі) – діяли в умовах більш жорсткого державного контролю.)

Автономія Харківського університету складалася з двох складових. По-перше, це було право університету комплектувати власні науково викладацькі кадри без будь-якого затвердження державою. Університет самостійно присуджував вчені ступені магістра (кандидата) і доктора наук особам, які захистили відповідні дисертації [5, с. 26]. Особи, які мали вищезгадані вимоги, обиралися радою університету на конкурсній основі на посади відповідно ад'ютантів (асистентів) і професорів [5, с. 25].

Другою і найбільш істотною частиною університетської автономії була можливість університету комплектувати склад своїх керівних адміністративних кадрів шляхом виборності. Адміністративна система університету включала цілий ряд установ та посадових осіб, що представляли як колегіальність, так і єдиноначальність в управлінні вишем науковим особам [5, с. 26].

Таким чином, Харківський університет мав досить велику автономію, яка практично була ідентичною університетській автономії західноєвропейського зразка.

Необхідно зазначити, що початок XIX століття відзначився збалансованими відносинами органів керівництва та наукових закладів. Головною особливістю цієї системи було встановлення певного балансу між інтересами держави та інтересами університету як інституту формування громадянського суспільства. Потім приблизно із середини 1820-х років почалося руйнування цієї збалансованої системи, обумовлене все більшим втручанням держави у справи навчальних закладів [5, с. 18]. Апогеєм цього процесу можна вважати введення в 1884 році нового університетського статуту, згідно з яким університети ставилися в повну залежність від міністерства народної освіти [2, с. 247]. «Основні параграфи статуту передбачали ліквідацію університетської автономії та всебічне посилення влади міністра та піклувальників, які отримали право призначати і звільняти професорів, деканів та ректора, контролювати навчальний процес, розподіл стипендій і т. п.» [5, с. 68]

Таким чином, якщо внутрішньо, університетська автономія вітчизняного зразка цілком була ідентична західно-європейським ідеалам, то зовні, сформувався принципово інший варіант створення системи. Ні в XVIII, ні в XIX, ні в XX столітті в Україні громадянське суспільство остаточно так і не сформувалося, тому кореляція держави з університетами була побудована за принципом управління (м'якого, як це мало місце на початку XIX століття, або жорсткого, як це було згодом) з усіма впливаючими для їх організації та функціонування наслідками.

Отже, дослідивши матеріали, ми дійшли таких висновків. По-перше, формування громадянського суспільства, автономії, як необхідного компоненту побудови демократичного суспільства, що університет стає центральним інститутом формування соціального суспільства. По-друге, Україна має свій і успішний досвід формування та використання університетської автономії. Причому, її вітчизняна модель, яка працювала в умовах жорсткої кореляції з жорсткою державою, для сучасної України, де характер відносин з державою і раніше залишається досить жорстким, найбільш актуальна і перспективна на відміну від західних моделей, які формувалися в умовах іншого державного стану. Тому сліпе копіювання західної моделі університетської автономії малопродуктивне. По - третє, історія освіти в Україні в XIX столітті і взаємовідносин університетів з державною владою показує, що два елементи участі вчених у владі – політична наука і автономія вищих навчальних закладів не можуть існувати при відсутності третього елемента: загальнонародного парламентського представництва, регіональних представницьких установ і в їх рамках представництва вчених, тобто, демократичного розвитку самої держави.

Список використаної літератури

1. Сокулер З. А. Знание и власть: наука в обществе модерна / Зинаида Александровна Сокулер. — СПб., 2001.
2. Сіролапко С. Історія освіти в Україні / Степан Онисимович Сіролапко. — К. : Наукова думка, 2001. — 912 с.
3. Ерошкин Н. П. Крепостническое самодержавие и его политические институты (первая половина XIX века) / Николай Петрович Ерошкин. — М. : Мысль, 1981. — 252

с. 8. Львівський університет (До 325-річчя з дня заснування: 1661—1986) — Львів : Вища школа, 1986. — 146 с.

4. Львівський університет (До 325-річчя з дня заснування: 1661—1986) — Львів : Вища школа, 1986. — 146 с. ГУМАНІТАРНИЙ ЧАСОПИС.- 2011.- № 3 22

5. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. — Х. : Изд-во Харьков. ун- та, 1955. — 386 с.

Оксана Бартош

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ Й САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Україна, чітко визначивши орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог. Створення європейської вищої освіти вимагає від України забезпечення можливості вищим навчальним закладам діяти відповідно до керівного принципу автономії у поєднанні з відповідальністю. У зв'язку з цим, вельми актуальним є звернення до використання світового досвіду організації діяльності вищих навчальних закладів на засадах автономії й самоврядування.

Приєднання до Болонської системи надає передумови для створення нової моделі взаємовідносин університету, суспільства і держави, при якій університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і перетворюється в інституцію, що самостійно визначає свої завдання та несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної й студентської спільноти. В основі процесу становлення автономізації вищих навчальних закладах повинне лежати усвідомлення, що автономія, це не лише право, а навіть більшою мірою зростання відповідальності університету і кожного його співробітника перед суспільством у цілому. Зауважимо, що запровадження університетської автономії передбачає демократизацію навчального процесу, підвищення відповідальності вищих навчальних закладів за результати своєї праці перед суспільством, а також за якість освіти.

Так, у міжнародній практиці автономія університету ґрунтується на принципі дотримання академічних свобод. Зазначимо, що академічні свободи – це самостійність суб'єктів навчального процесу в максимально допустимих межах, максимально демократична процедура навчання, прояв паритетності у стосунках викладачів і студентів, право студента вибирати навчальні курси поза певним обсягом обов'язкових, а також викладача, право кафедри та викладача формувати зміст навчальної дисципліни тощо [3].

Для зарубіжних університетів автономія є підсумком еволюційного розвитку громадянського суспільства. Розвиток, наприклад, європейського університету як незалежної від держави корпорації з виробництва освітніх, наукових і консультаційних послуг супроводжується лібералізацією стосунків між державою та вищими навчальними закладами в управлінській сфері, при